



БЕЗЛУЦЬКА

Олена

кандидат історичних наук,
доцент,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін та
інноваційної педагогіки
Херсонської державної
морської академії

bezlutskaya@ukr.net

(м. Херсон)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0257-2163>

ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА БРАУНЕРА

Статтю присвячено висвітленню науково-педагогічної та просвітницької діяльності видатного вченого-енциклопедиста – Олександра Олександровича Браунера (1857-1941). Встановлено, що у вітчизняній історіографії відсутні як ґрунтовні біографічні дослідження, так і вивчення й аналіз діяльності вченого як педагога, просвітника та популяризатора науки. У дослідженні здійснено періодизацію науково-педагогічної діяльності О. Браунера. Виділено наступні періоди: перший період (1901 – 1913 рр.) – консультування студентів Новоросійського університету; організація для них практики (в Криму, на Кавказі), не передбаченої навчальними програмами дореволюційних університетів; другий період (1913 – 1917 рр.) – просвітницька діяльність на шпальтах журналу «Школьны́е экскурси́и»; викладання на курсах з підготовки керівників учнівських та дитячих екскурсій; третій період (1917 – 1933 рр.) – читання лекцій на сільськогосподарських курсах при Товаристві сільського господарства Південної Росії та курсах організованих для працівників Державного степового заповідника «Чаплі»; участь у створенні та викладацька діяльність в Одеському сільськогосподарському інституті; науково-педагогічна діяльність в Одеському інституті народної освіти; четвертий період (1939 – 1941) – викладацька діяльність в Одеському університеті на кафедрі зоології безхребетних; ведення студентського зоологічного гуртка; просвітницька діяльність завідувача зоологічного музею університету. З'ясовано, що поєднуючи педагогічну, науково-дослідну та громадсько-просвітницьку діяльність він сприяв розвитку

сільськогосподарської освіти Південної України. Визначено роль О. Браунера в підготовці відомих у майбутньому ботаніків, геологів, зоологів, палеонтологів, географів, іхтіологів, біогеохіміків, орнітологів, ентомологів та ін. Показано, що головною ідеєю Браунера-викладача було включення в освітній процес закладів освіти, як середньої так і вищої школи, дисциплін, пов'язаних з охороною природи та природою рідного краю. Перспективами подальших досліджень визначено наукову діяльність О. Браунера в таких галузях, як ентомологія, мисливство, палеонтологія, археологія, ґрунтознавство, геологія та гідрогеологія.

Ключові слова: Браунер, педагогіка, просвітництво, зоологічний музей, сільськогосподарський інститут, зоологія.

OLEXANDER OLEKSANDROVYCH BRAUNER: PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article is devoted to the analysis of the scientific-pedagogical and educational activities of the outstanding scientist-encyclopedist – Olexander Olexandrovych Brauner (1857–1941). It is found out that in the national historiography there are no thorough biographical studies, as well as the study and analysis of the scientist activities as a teacher, educator and promoter of science. The periodization of scientific and pedagogical activities of O. Brauner is carried out in the research. The following periods are distinguished: the first period (1901 – 1913) – counseling of students of Novorossiysk University; organization of the unforeseen students practice by the pre-revolutionary universities (in the Crimea, in the Caucasus); the second period (1913 – 1917) – educational activities and publications in the «School Excursions» Journal; teaching training courses for leaders of student and children's excursions; the third period (1917 – 1933) – lecturing at agricultural courses at the Society of Agriculture of Southern Russia and courses organized for employees of the State Steppe Reserve «Chapli»; participation in the development and teaching at the Odessa Agricultural Institute; scientific and pedagogical activity at the Odessa Institute of Public Education; fourth period (1939 – 1941) – teaching at Odessa University at the Department of Invertebrate Zoology; conducting a student zoological community; educational activities as a head of the zoological museum of the university. It was identified that combining pedagogical, research and public education activities, O. Brauner contributed to the development of agricultural education in southern Ukraine. O. Brauner's role in the training of future well-known botanists, geologists, zoologists, paleontologists, geographers, ichthyologists, biogeochemists, ornithologists, entomologists, etc. is determined. It is shown that the main idea of O. Brauner as a teacher was the inclusion in the educational process of educational institutions, both secondary and higher education, disciplines related to nature protection and the nature of the native land. Prospects for further research led the scientific activity of O. Brauner in such fields as entomology, hunting, paleontology, archeology, edaphology, geology and hydrogeology.

Key words: Brauner, pedagogy, education, zoological museum, agricultural institute, zoology.

Постановка проблеми. 5 травня 2021 року виповнюється 80 років з дня смерті Олександра Олександровича Браунера – одного із фундаторів теорії доместикації та походження домашніх тварин. Учений, відомий, у першу чергу, як дослідник фауни степів півдня України та суміжних територій. Він опублікував більше ніж 250 праць з різних розділів зоології, тваринництва, охорони природи, а також бібліографічних заміток та рецензій. Після О. О. Браунера залишилися великі колекції черепів та скелетів ссавців, тушок птахів, заспиртованих риб, препаратів рептилій та амфібій. Зібрані ним колекції зберігаються в Національному науково-природничому музеї НАН України м. Київ, Музеї природи Харківського національного університету, Одеському національному аграрному університеті, природничому відділі Херсонського краєзнавчого музею. Серед заслуг Олександра Олександровича слід виділити збереження заповідника Асканія-Нова та упорядкування колекційного матеріалу зоологічного музею Одеського державного університету.

Проте діяльність О. О. Браунера не обмежувалася лише дослідженням степової фауни. Він також був талановитим педагогом та освітянином минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість О. Браунера, його різнопланова діяльність привертала увагу вчених на різних етапах розвитку історії науки. Його життя та діяльність були предметом наукових розвідок Т. Богачик, В. Дьякова, В. Лобкова, І. Пузанова, Л. Рясікова, Ю. Суворова та ін. Його праці зі степової фауни, зоогеографії, тваринництва та орнітології викликали інтерес у таких дослідників, як Г. Боескоров, О. Бондарь, І. Бородай, Н. Капустіна, Л. Карпов, М. Рогожа, І. Сокур, І. Тараненко, Н. Паніотова. Доробок О. Браунера, присвячений охороні природи та екології, вивчали В. Борейко, Н. Дрогобич та О. Кошелєв. І. Доценко аналізував здобутки вченого з іхтіології та герпетології. Внесок ученого в розвиток музеєзнавства розглядали В. Асламов, В. Савчук, Т. Гребінник. Інформацію про діяльність О. Браунера як земського статиста та банківського працівника зустрічаємо в працях О. Макієнка. Водночас історіографічний огляд засвідчує, що його

діяльність, як педагога та просвітника, не була предметом ґрунтовного дослідження [1; 11; 12; 14; 15]. У зв'язку з цим, набуває актуальності питання історичного аналізу викладацької та просвітницької діяльності О. О. Браунера, що є **метою даного дослідження**.

Відповідно до теми та мети дослідження було окреслено такі завдання: визначити етапи педагогічної та просвітницької діяльності О. О. Браунера; розкрити його загальнопедагогічні погляди; проаналізувати зміст підручників та наукових доробків ученого; охарактеризувати зміст і напрями просвітницької діяльності О. О. Браунера.

Для розв'язання завдань дослідження та досягнення поставленої мети використовувалися наступні **методи**: пошуково-бібліографічний метод вивчення архівних матеріалів та друкованих джерел, що дозволив визначити структуру і сутність проблеми, а також дозволив провести систематизацію та класифікацію джерел з досліджуваної проблеми; хронологічно-системний, що дозволив здійснити періодизацію педагогічної та просвітницької діяльності О. О. Браунера; коментувати доробки вченого дозволив герменевтичний метод; на основі методу персоніфікації було визначено коло вчених, на становлення наукових інтересів яких значний вплив мала педагогічна та просвітницька діяльність О. О. Браунера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХ століття в Одесі деякі дослідники називають «браунерівськими» роками, саме цей період можемо визначити, як початок педагогічної та просвітницької діяльності вченого. Не дивлячись на те, що О. О. Браунер на початку своєї трудової діяльності не був пов'язаний із освітньою діяльністю, та все ж він мав значний вплив на наукову молодь Одеси. Кандидат біологічних та філософських наук, доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Вадим Анатолійович Дьяков дав вченому таку ж характеристику, яку О. С. Пушкін давав М. В. Ломоносову: «Він сам собі був університетом» [10, с. 6]. У свою чергу, відомий геолог, палеоботанік, професор Африкан Миколайович Криштофович, згадуючи свої роки навчання у Новоросійському університеті,

зазначав, що на студентську молодь Одеси величезний вплив мав зоолог-ентузіаст О. О. Браунер, який не займав у той час в університеті офіційної посади, але сперечався з університетом у науковому впливі на молоде покоління [13, с. 151].

Видатний вітчизняний учений-зоолог і гідробіолог, невтомний мандрівник і історик науки І. І. Пузанов з глибокою повагою згадував О. О. Браунера та його вплив на підготовку нових кадрів молодих «натуралістів-краєзнавців» з числа студентів освітніх закладів Одеси. Збираючись у суботу на квартирі вченого, студенти вчилися визначати гадів, тварин та птахів, окреслювали програми подальших досліджень, дискутували на природничо-історичну, краєзнавчу тематику [16, с. 321].

Відповідно до розповідей сучасників О. О. Браунера, його кімната-кабінет по вул. Дегтярна, 29 нагадувала книгосховище. Всі стіни до самої стелі були заставлені полками, наповненими книгами різної тематики вітчизняних та зарубіжних авторів. Колеги та учні вченого зазначали, що вільними від книг були лише двері та вікна. Більшість іноземних книг домашньої бібліотеки О. О. Браунера були перекладені ним самим же. Вчений вільно володів німецькою, французькою мовами та латинню. Крім книг, у кімнаті О. О. Браунера зберігалися численні колекції, зібрані ним під час поїздок та екскурсій, а також надіслані студентами, колегами, друзями та абсолютно сторонніми людьми. Олександр Олександрович з радістю дозволяв користуватися своєю бібліотекою та колекціями студентам Новоросійського університету, консультував та підтримував їх якщо бачив зацікавленість наукою. Своїм вчителем О. О. Браунера вважали такі вчені, як Георгій Андрійович Боровиков (ботанік, фізіолог і анатом рослин), Африкан Миколайович Криштофович (вчений-геолог, палеоботанік, ботанік), Володимир Еммануїлович Мартино (зоолог), Іван Петрович Хоменко (палеонтолог), Володимир Георгійович Ерделі (географ), Костянтин Андрійович Киселевич (іхтіолог), Богдан Олексійович Волянський (зоолог), Віктор Владиславович Ковальський (біогеохімік), Георгій Георгійович

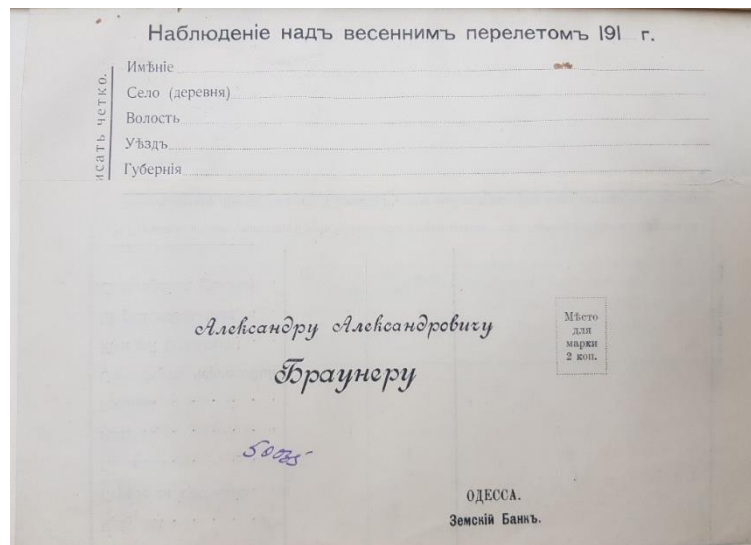
Сарандінакі (орнітолог), Олексій Володимирович Яцентковський (ентомолог), Олексій Миколайович Кириченко (ентомолог), Володимир Іванович Крокос (геолог і палеонтолог) та ін. На приватній квартирі директора земельного банку вони отримали ті знання, які не могли дати їм наставники з Новоросійського університету [1, 9].

Важливим періодом просвітницької діяльності вченого стала науково-методична робота на шпальтах журналу «Школьные экскурсии и школьный музей». Будучи директором Земського банку, О. О. Браунер був постійним членом наукового гуртка при природничому факультеті Новоросійського університету. Починаючи з 1913 року, одна за одною виходять його публікації майже у кожному номері журналу. У випусках шкільних екскурсій з 1913 по 1917 рік ученим було надруковано більше 30 заміток про зимівлю тварин, проведення екскурсій, спостереження над птахами, ссавцями, рептиліями, що стали навчальними посібниками для вчителів різних типів закладів. На шпальтах журналу О. О. Браунер веде активну переписку зі своїми читачами, інструктує та консультує їх, висилає бланки спостережень та ін. Просвітницьку діяльність учений здійснював і на шпальтах таких видань, як «Южная охота» та «Охотничья газета» [9].

Свої доробки О. О. Браунер писав на високому науково-методичному рівні, що свідчило про те, що він постійно вивчав педагогічні та наукові новинки вітчизняної та зарубіжної літератури. Крім того, О. О. Браунер вивчає та аналізує більшу частину існуючих вітчизняних та зарубіжних підручників, навчальних посібників та науково-популярну літературу. Анотації вивчених ним доробків досить докладні: орфографічні помилки, наукові неточності, доцільність використання даного джерела в навчальному процесі.

З метою залучення до дослідницької діяльності все більшого кола вчителів та, навіть, учнів шкіл, О. О. Браунер друкує в журналі «Школьные экскурсии и школьный музей» ретельно відпрацьовані «Програму наблюдения за млекопитающими» та «Краткие инструкции для собирания некоторых млекопитающих». Популяризуючи науку серед школярів та молоді, вчений із

задоволенням проводив орнітологічні екскурсії та загальнонародні «Пташині дні», підтримував розвішування годівничок для зимової підгодівлі пташок та заохочував спостереження дітей за птахами та іншими тваринами.



Листівка, що вміщувалася наприкінці праць О.О. Браунера та була адресована орнітологам-любителям [7]

З весни 1916 року О. О. Браунер починає викладати на курсах з підготовки керівників учнівських та дитячих екскурсій. Крім Олександра Олександровича викладачами курсів були такі видатні природознавці, як Володимир Іванович Крокос, Віра Федорівна Пастернацька, Георгій Йосипович Потапенко, Олександр Ромулович Прендель, Гаврило Іванович Танфільєв, Ігнатій Якович Точидловський та ін. Саме ці курси стали для О. О. Браунера початком нового етапу життя – науково-педагогічної діяльності. За спогадами колег, перед кожною лекцією учений дуже хвилювався та досконало готував демонстративний та роздатковий матеріал, а також практичні завдання для слухачів. Саме практичні заняття та екскурсії по околицях Одеси склали більшу частину проведених ним занять [14, с. 77].

Участь в заснуванні закладу вищої освіти ознаменувався наступний період педагогічної та просвітницької діяльності вченого. У 1917 р. О. О. Браунер брав активну участь в організації Комітету сільськогосподарських курсів при Товаристві сільського господарства Південної Росії, на базі яких, за ініціативою професора Олександра Гнатовича Набоких, 9 лютого 1918 року було створено Одеський сільськогосподарський

інститут (ОСГІ), членом правління якого став Олександр Олександрович. Перебуваючи на посаді професора приватного тваринництва та сільськогосподарської зоології Браунер викладав лекції із сільськогосподарської зоології, розведення сільськогосподарських тварин та ін. Саме за ініціативи вченого було створено відділення з підготовки агрономів-тваринників, перший випуск якого відбувся у 1921 році [15, с. 43].

Новий етап у житті та діяльності О. О. Браунера почався із закриттям в Одесі банку. З цього часу вчений, нарешті, повністю присвятив себе науковій та викладацькій справі. З кінця 1919 р. по середину 1924 р. він займав посаду декана зоотехнічного факультету Одеського сільськогосподарського інституту, а у 1920 р. вченого обирають доктором зоології *honoris causa* Одеського (Новоросійського) університету [12; 14]. Для своїх студентів О. О. Браунер запрошував найкращих викладачів, а також сам друкував підручники та навчальні посібники. У цей період з під його пера вийшли: «Животноводство» (1922), «Сельскохозяйственная зоология» (1923) та «Породы сельскохозяйственных животных» (1922-1923) [3-6; 8].

Основу підручника «Животноводство» склали лекції, які О. О. Браунер читав в Одеському сільськогосподарському інституті. Доробок складається з чотирьох розділів: історія тваринництва в степовій Україні; історія одомашнення; види і породи; обстеження тваринництва [3].

Важливе значення для тогочасної науки мала його «Сельскохозяйственная зоология». Це був перший вітчизняний підручник для сільськогосподарських закладів освіти, у якому були досить ґрунтовно відображені питання історії, сучасності та перспектив охорони природи. У даному доробку вченим було запропоновано схему зоогеографічного районування південних степів, що на той час була новаторською [8].

Праця «Породы сельскохозяйственных животных» складається з трьох частин. Перша частина присвячена рогатій худобі; друга – вівцям і козам; третя – коням [4-6].

Наступним педагогічним досвідом О. О. Браунера стало читання лекцій про природу степу, історію сільського господарства України, основи розведення та породи домашніх тварин, про корисних і шкідливих тварин та птахів з 15 грудня 1924 р. по 15 березня 1925 р. на сільськогосподарських курсах організованих для працівників Державного степового заповідника «Чаплі» (Асканія-Нова). Лекційний курс О. О. Браунера складався з вступної лекції, присвяченої короткому огляду порід Степової України. Інші чотири лекції були присвячені: історії сільського господарства України; основам розведення домашніх тварин; породам домашніх тварин, а також корисним і шкідливим тваринам і птахам [11, с. 125].

Крім Олександра Олександровича Браунера на курсах викладали професор Михайло Федорович Іванов та асистент Леонід Кіндратович Гребень (свинарство), професор Михайло Андрійович Єгоров (землеробство та боротьба з посухою), стажер Харківського сільськогосподарського інституту Анатолій Юхимович Коварський (агрономія), асистент Михайло Соломонович Шаліт (біологія), а також ветеринарний лікар Леншин (бактеріологія) [11, с. 125].

У червні 1925 р. О. О. Браунер обіймає посаду професора Одеського сільськогосподарського інституту та читає лекції з зоології, загального і спеціального тваринництва при підготовці спеціалістів-зоотехніків вищої кваліфікації, «агрономів-тваринників». Перебуваючи на посаді професора ОСГІ, О. О. Браунер безоплатно очолив Одеську крайову інспекцію з охорони природи та був призначений спеціалістом з тваринництва на Одеську крайову сільськогосподарську станцію (1925 р.). Завдяки цій своїй діяльності мав можливість виїжджати за місто з метою вивчення природи краю, що дозволило йому обґрунтувати та домогтися створення нових заповідників на нижньому Дніпрі, багатьох пам'ятників природи, розробити проект одеського зоопарку та багато іншого. Крім того, вчений брав активну участь у становленні Всеукраїнського союзу мисливців та рибалок (ВУСМР) та вів курси мисливствознавства в Одеському губернському відділі ВУСМР [9; 15; 16].

Улітку 1929 року О. О. Браунера висували у дійсні члени Всеукраїнської Академії наук. Однак, академіком він так і не став. Під час виборів, 13 червня цього року, професор, завідувач кафедри мікробіології Одеського медичного інституту Єлін Володимир Леонтійович та секретар комісії з виборів за прізвищем Мінкевич виступили досить категорично проти кандидатури вченого. На їхню думку О. О. Браунер «відірвався від суспільного життя та українського культурного будівництва» [2]. У підсумку за Олександра Олександровича проголосували «за» лише двоє, шість – «проти» та чотири «утрималися».

О. О. Браунер був змушений звільнитися з організованого ним же Одеського сільськогосподарського інституту за власним бажанням у 1930 р. Причиною стало те, що під час своїх лекцій учений розповідав студентам про знаменитих, виведених експлуататором графом Олексієм Григоровичем Орловим-Чисменським орловських рисаків, а також підкреслював заслуги поміщика, німця за походженням, Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна у природоохоронній справі. З останнім він був особисто знайомий [9; 16].

Продовжив свою науково-педагогічну діяльність О. О. Браунер в Одеському інституті народної освіти, до якого він потрапив завдяки професору Дмитру Костянтиновичу Третьякову. Оцінивши стан викладання у навчальному закладі, вчений піднімає питання про природоохоронну освіту в вищій школі. Він зазначав, що випускники ІНО отримують недостатньо знань про фауну, однак докладно вивчають ембріологію та морфологію, яку в школі викладати не будуть. В результаті ж відсутності у вчителя знань про природу шкільні уроки природознавства стають нецікавими [17, с. 210]. Щоб покращити якість знань студентів про фауну О. О. Браунер пропонував ввести в університетах та інститутах народної освіти, а також вищих сільськогосподарських навчальних закладах курси з вивчення фауни (особливо місцевої), зоогеографії та охорони природи [17, с. 211].

Нажаль, 31 грудня 1930 року О. О. Браунер був звільнений «...за свідоме знищення науково-теоретичного рівня студентства при викладанні

скотарства на біологічному факультеті, за вульгарно-ідеалістичну методологію і нарешті намагання замазати і заплямувати ту величезну роботу Партії щодо подолання труднощів в скотарстві, шляхом заяви студентам «Що офіційні відомості не відповідають дійсності, та що радянські робітники не спроможні розв'язати проблему скотарства», що звичайно скотився до контрреволюційній роботи та шкідництва в галузі підготовки нових кадрів...» [19, арк.30].

Однак, не зважаючи на таке гучне звільнення, О. О. Браунер не опустив руки. На замовлення різних організацій він досліджував та описував заповідні території України і Молдавії, друкував статті, підручники, за що інколи отримував грошові винагороди. А у 1933 року О. О. Браунер їде до Асканія-Нова, де за дорученням Президії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. Леніна, він читав лекції з краніології та остеології співробітникам заповідника, студентам та аспірантам [9, с. 6].

У 1939 році ректор Одеського університету Микола Панасович Савчук переконав одеські керівні органи в тому, що звільнення з Інституту народної освіти вченого такої величини було помилковим. Після чого О. О. Браунера знову запросили до Одеського університету на посаду професора кафедри зоології безхребетних та консультанта зоологічного музею. З цього часу вчений сконцентрував свою роботу на приведенні до ладу зоологічного музею університету, який згодом став одним із найвідоміших у країні. Разом з фурканткою кафедри зоології хребетних тварин Ніною Сергіївною Шульгіною він проводив систематизацію колекцій безхребетних тварин (павуків, комах) та хребетних (риб, амфібій, рептилій, птахів та ссавців).

За заслуги перед наукою на засіданні Вченої ради Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва 19 травня 1939 року О. О. Браунеру присуджено ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації. Так як і призначення пенсії це відбулося в РРФСР, а не в УРСР [9, с. 6].

У 1941 р. 84 річного О. О. Браунера призначили завідувачем зоологічного музею Одеського державного університету. Не дивлячись на свій поважний вік, учений продовжив активну діяльність на новій посаді. Для початку він написав

рапорт на ім'я ректора ОДУ, доктора біологічних наук, професора Миколи Панасовича Савчука з обґрунтуванням актуальності створення нової університетської кафедри антропології, етнографії, археології та музеєзнавства на базі унікальної колекції зоомузею та за наявності видатного фахівці зі світовим ім'ям в галузі порівняльної анатомії, антропології та музейної справи – академіка Дмитра Костянтиновича Третьякова, а також професора медичного інституту Миколи Костянтиновича Лисенкова [18].

У другій половині квітня 1941 року наукова спільнота Одеси планувала урочисто відзначити шестидесятиріччя наукової діяльності Олександра Олександровича Браунера. З нагоди ювілею професор отримав значну кількість вітань від своїх учнів, колег та друзів з різних куточків СРСР. Однак, через проведення з 23 по 28 квітня 1941 року в Одеському державному університеті наукової конференції з вивчення та розвитку виробничих сил Одеської області, вшанування О. О. Браунера вирішили перенести на кінець навчального року [2].

Однак, 5 травня 1941 року видатного вченого не стало. Він помер від апоплексичного удару о 10 годині ранку в своїй кімнаті, де його знайшов прийомний син Віктор. Поховали Олександра Олександровича Браунера 7 травня на Другому Християнському кладовищі Одеси. У 1968 році зусиллями співробітників Інституту зоології АН УРСР та Одеського державного університету на одній із могил кладовища було встановлено пам'ятник з чорного мармуру з написом: «От зоологов Украины и Молдавии» [9, с. 7].

Висновки. Таким чином, дослідження підтвердило, що Олександр Олександрович Браунер зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки та виховав цілу плеяду видатних науковців. Головною ідеєю О. О. Браунера як викладача було запровадження в освітній процес закладів освіти усіх рівнів дисциплін пов'язаних з охороною природи та природою рідного краю. Видані ним підручники та посібники із сільськогосподарської зоології, походження домашніх тварин, зоогеографії та систематики для студентів, учнів шкіл та учителів сприяли популяризації науки серед широких верств населення.

Однак, його наукова діяльність в таких галузях, як ентомологія, мисливство, палеонтологія, археологія, ґрунтознавство, геологія та гідрогеологія належним чином і досі ще не вивчені. А рукописи, що зберігаються в архіві зоологічного музею Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова чекають на своїх дослідників та слугують вагомим джерелом для розвитку сучасної науки та майбутніх досліджень.

Список жерел та літератури

1. Бондарь А. А. Вклад А. А. Браунера в развитие зоотехнической науки и образования. Матер. междунар. научной конф. Одесса : Астропринт, 2000. С. 103–110.
2. Борейко В. Словарь деятелей охраны природы. 2-е изд. доп. К. : Екол.-культ. Центр охраны дикой природы, 2001. 524 с. Режим доступа : <http://www.ecoethics.ru/old/b35/>
3. Браунер А. А. Животноводство: История животноводства в степной Украине. История одомашнивания. Виды и породы. Обследование животноводства. Одесса : Всеукраинское гос. изд-во, 1922. 343 с.
4. Браунер А. А. Породы сельскохозяйственных животных. 1. Рогатый скот. Изд. Наркомзема Украины. Одесса, 1922. 115 с.
5. Браунер А. А. Породы сельскохозяйственных животных. 2. Овцы и козы. Изд. Наркомзема Украины. Одесса, 1923. 30 с.
6. Браунер А. А. Породы сельскохозяйственных животных. 3. Лошади. Изд. Наркомзема Украины. Одесса, 1923. 28 с.
7. Браунер А. А. Программа по собиранию сведений о жизни птиц Херсонской губернии. Изд. Херсонского губ. Земства. Херсон, 1886. 7 с.
8. Браунер А. А. Сельскохозяйственная зоология. Одесса : Госиздат Украины, 1923. 413 с.
9. Деятели науки. Curriculum vitae профессора А. А. Браунера. Изв.Муз. Фонда им. А. А. Браунера. 2007. 4. № 1. С. 3–18.
10. Дьяков В. А. Об А. А. Браунере и по его следам *Памяти профессора Александра Александровича Браунера*. – Одесса : Астропринт, 1997. – С.6–12.
11. Колодько М. О сельскохозяйственных курсах. Вісті Державного Степового Заповідника «Чаплі» (Асканія – Нова) 1926. Т. V. Харків, 1928. С. 124-125.
12. Косенко Н. В., Кузнецов В. А. Компоненты педагогического мастерства профессора А. А. Браунера. Памяти профессора Александра Александровича Браунера. Одесса: Астропринт, 1997. С. 83–87.
13. Криштафович А. Н. А. А. Браунер (К 80-летию со дня рождения). *Природа*. 1937. № 4. С. 145–152.
14. Кузнецов В. А. Вклад профессора А. А. Браунера в разработку проблем экологического образования и воспитания школьников. Памяти профессора Александра Александровича Браунера. Одесса: Астропринт, 1997. С.77–83.

15. Нехаенко Г. Г. Профессор Александр Александрович Браунер – организатор Одесского сельскохозяйственного института. Сборник воспоминаний и научных трудов, посвященный памяти профессора А. А. Браунера (1857–1941). Одесса, 1997. С. 43–46.

16. Пузанов И. И. Александр Александрович Браунер. Жизнь и научная деятельность. Труды Ин-та истории естествознания и техники АН СССР. 1960. Т. 32. С. 309–371.

17. Пузанов И. И. Заслуги А. А. Браунера в изучении фауны и зоогеографии степной Украины. Проблемы зоогеографии суши: Материалы совещ., состоявшегося в г. Львове 1 – 9 июня 1957 г. С. 210–215.

18. Фонд О. О. Браунера. Опис 1. Спр. 1. Рапорт профессора А. А. Браунера к ректору ОГУ, профессору Н. А. Савчуку «О необходимости создания новой университетской кафедры антропологии». Арк. 1-2.

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 816 Витяг з наказу №19 по Одеському інституту професійній освіти від 24.12.1930. Арк. 30.

References

1. Bondar, A. A. (2000). Vklad A. A. Braunera v razvitie zootekhnicheskoy nauki i obrazovaniya. [A. A. Brauner's contribution to the development of zootechnical science and education] Mater. mezhdunar. nauchnoy konf. Odessa : Astroprint. 103–110. [in Russian].

2. Boreyko, V. (2001). Slovar deyatelye ohranyi prirody. 2-e izd. dop. K. : Ekol.-kult. Tsentr ohranyi dikoy prirody. 524. <http://www.ecoethics.ru/old/b35/>

3. Brauner, A. A. (1922). Zhivotnovodstvo: Istorija zhivotnovodstva v stepnoj Ukraine, istorija odomashnenija, vidy i porody, obsledovanie zhivotnovodstva. [Animal husbandry: The history of livestock in the steppe zone of Ukraine, the history of domestication, species and breeds, a survey of livestock]. O. 343. [in Russian].

4. Brauner, A. A. (1922). Porody selskohozyaystvennyih zhivotnyih. 1. Rogatyiy skot. Izd. Narkomzema Ukrainyi. Odessa. 115. [in Russian].

5. Brauner, A. A. (1923). Porody selskokhoziaistvennykh zhivotnykh [Breeds of farm animals]. 2. Ovtcy i kozy [Sheep and goats]. Odessa. 30. [in Russian].

6. Brauner, A. A. (1923). Porody selskohozyaystvennyih zhivotnyih. 3. Loshadi. Izd. Narkomzema Ukrainyi. Odessa. 28. [in Russian].

7. Brauner, A. A. (1886). Programma po sobiraniyu svedeniy o zhizni ptits Hersonskoy gubernii. Izd. Hersonskogo gub. Zemstva. Herson. 7. [in Russian].

8. Brauner, A. A. (1923). Sel'sko-hozjajstvennaja zoologija [Agricultural zoology]. Odessa: Gosizdat Ukrainy. 435. [in Russian].

9. Deyateli nauki. (2007). Curriculum vitae professora A. A. Braunera. Izv.Muz. Fonda im. A. A. Braunera. 4. 1. 3–18. [in Russian].

10. Dyakov V. A. Ob A. A. Braunere i po ego sledam // Pamyati professora Aleksandra Aleksandrovicha Braunera. – Odessa : Astroprint, 1997. – S.6–12.

11. Kolodko, M. (1928) O selskohozyaystvennyih kursah. Visti Derzhavnogo Stepovogo Zapovidnika «Chapli» (AskanIya – Nova). T. V. Harkiv. 124-125. [in Russian].

12. Kosenko, N. V., Kuznetsov, V. A. (1997) Komponentyi pedagogicheskogo masterstva professora A. A. Braunera. Pamyati professora Aleksandra Aleksandrovicha Braunera. Odessa: Astroprint. 83–87. [in Russian].

13. Krishtofovich, A. N. (1937). A. A. Brauner [A. A. Brauner]. Priroda [Nature]. 4. 145–152. [in Russian].

14. Kuznetsov, V. A. (1997). Vklad professora A. A. Braunera v razrabotku problem ekologicheskogo obrazovaniya i vospitaniya shkolnikov. Pamyati professora Aleksandra Aleksandrovicha Braunera. Odessa: Astroprint. 77–83. [in Russian].

15. Nehaenko, G. G. (1997). Professor Aleksandr Aleksandrovich Brauner – organizator Odesskogo selskohozyaystvennogo instituta. Sbornik vospominaniy i nauchnyih trudov, posvyaschennyiy pamyati professora A. A. Braunera (1857–1941). Odessa. 43–46. [in Russian].

16. Puzanov, I. I. (1960). Aleksandr Aleksandrovich Brauner. Zhizn i nauchnaya deyatel'nost. Trudy In-ta istorii estestvoznaniya i tehniki AN SSSR. T. 32. 309–371. [in Russian].

17. Puzanov, I. I. (1957). Zaslugi A. A. Braunera v izuchenii fauny i zoogeografii stepnoy Ukrainy. Problemy zoogeografii sushi: Materialy sovesch., sostoyavshegosya v g. Lvove 1 – 9 iyunya. 210–215. [in Russian].

18. Fond O. O. Braunera. Opis 1. Spr. 1. Raport professora A. A. Braunera k rektoru OGU, professoru N. A. Savchuku «O neobhodimosti sozdaniya novoy universitetskoy kafedry antropologii». Ark. 1-2. [in Russian].

19. Tsentralniy derzhavniy arhiv vischih organiv vladi ta upravlinnya Ukrayini. [CSASA of Ukraine]. F. 166. Op. 12. Spr. 816 Vityag z nakazu 19 po Odeskomu institutu profesiyniy osviti vid 24.12.1930. Ark. 30. [in Russian].

Рецензент:

Бородай І.С., д.і.н., професор

Щебетюк Н.Б., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 20.03.2021 р.